

Konrad Kołodziejczyk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6795-8553>

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,

Wydział Humanistyczny

email: kon.kolodziejczyk@gmail.com

Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (część 2)*

The Family in the Parish of Nowy Korczyn in the Second Half of the 18th Century Based on Parish Registers (Part Two)

Abstrakt

Celem pracy było dokonanie charakterystyki demograficznej zrekonstruowanych rodzin w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku. Dokonano tego, posługując się uznaną w nauce demografii metodą rekonstrukcji rodzin opracowaną przez Louisa Henry'ego, polegającą na imiennym przyporządkowaniu parom małżeńskim wszystkich zdarzeń demograficznych zanotowanych w parafialnych rejestrach. W rezultacie zastosowania tej metody uzyskano 265 zrekonstruowanych rodzin zamkniętych oraz 317 rodzin otwartych. Dodatkowo

Abstract

The article presents a demographic description of reconstructed families in the Parish of Nowy Korczyn in the second half of the 18th century. The description has been made thanks to the method of family reconstruction recognised in demography, created by Louis Henry, which consists in assigning all events recorded in the parish registers to married couples. As a result, 265 closed families and 317 open families have been reconstructed. Additionally, the research has included the so called complete families. Three series of parish registers of Nowy Korczyn kept in the Diocesan

---

* Część 1 artykułu ukazała się w: *Przeszłość Demograficzna Polski* 38 (2016), 3: 55–78.

w badaniach posłużono się tzw. rodzinami kompletnymi (dzielnymi). Bazę źródłową stanowiły trzy serie ksiąg metrykalnych parafii nowokorczyńskiej przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach. Zapisy metrykalne cechowała różna kompletność. Uzyskane wyniki okazały się zbieżne z ustaleniami dotychczasowymi – wyższy odsetek poczęć przedmażeńskich w przypadku kobiet starszych, wydłużenie interwału intergenetycznego w przypadku śmierci poprzedniego dziecka w ciągu trwania pierwszego roku jego życia, najdłuższy ostatni odstęp międzyrodowy, wdowcy zawierający szybciej niż wdowy kolejne związki małżeńskie czy też uzależnienie faktu kolejnego ożenku od liczby posiadanego potomstwa.

Archives in Kielce were the source basis for the research. The completeness of the records varied considerably. The results obtained turned out to be similar to the ones observed before: a higher percentage of premarital conceptions older women, extension of the inter-genetic interval in case of the death of the previous child before it reached the age of one year, the longest latest interval between childbirths, widowers contracting new marriages faster than widows, the correlation between contracting a new marriage and the number of living children.

Wstęp

W niniejszej pracy pragnę dokonać charakterystyki demograficznej dawnej rodziny polskiej na przykładzie parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku¹. W efekcie kwerendy archiwalnej oraz stworzenia komputerowych baz danych, które następnie poddano analizom, otrzymano dla badanego okresu skromny, aczkolwiek wystarczający, materiał w postaci kilkuset rodzin zrekonstruowanych.

Opisane w pierwszej części artykułu zrekonstruowane nowokorczyńskie rodziny (otwarte, zamknięte oraz kompletne) w dalszej kolejności posłużyły do przeprowadzenia szeregu analiz, których owocem było dokonanie charakterystyki demograficznej tychże. Analizie poddano: czas oczekiwania na przyjście pierwszego dziecka (odstęp protogenetyczne) oraz poczęcia przedślubne, czas oczekiwania na przyjście kolejnych dzieci (odstęp intergenetyczne), długość trwania małżeństwa, czas trwania okresu wdowieństwa oraz skalę ponownych ożenków, a także zagadnienie okołoporodowej umieralności kobiet.

---

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej pt. *Ludność Nowego Miasta Korczyna w latach 1751–1800 na podstawie ksiąg metrykalnych*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Zdzisława Nogi w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Czas oczekiwania na przyjście pierwszego dziecka i poczęcia przedślubne

W zrekonstruowanych rodzinach (zarówno zamkniętych, jak i otwartych) zamieszkałych w parafii nowokorczyńskiej w 2. połowie XVIII stulecia zanotowano 562 urodzenia pierwsze. Umożliwiło to zbadanie długości przerw protogenetycznych, tj. interwałów pomiędzy zawarciem małżeństwa a narodzinami pierwszego potomka. Z pewnością długość przerw protogenetycznych odzwierciedla obyczajowość parafian nowokorczyńskich, bowiem ustalenie interwału między ślubem i datą urodzenia pierwszego dziecka umożliwia poznanie skali poczęć przedślubnych².

Splodzenie potomstwa w epoce staropolskiej odgrywało ważką kwestię, urodzenie dzieci uważano niejako za obowiązek kobiety³. Liczne potomstwo świadczyło o bożym błogosławieństwie, ponadto stanowiło podporę w funkcjonowaniu domowych gospodarstw czy warsztatów⁴, zaś w okresie starości niejednokrotnie było zabezpieczeniem bytu dla rodziców⁵.

Przerwy protogenetyczne (wyrażone w miesiącach) według wieku zamążpójścia kobiety dla badanego okresu (1751–1800) zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Odstępy protogenetyczne według wieku zamążpójścia kobiet w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Odstępy (w miesiącach)	Wiek zamążpójścia kobiety (w latach)						ogółem
	poniżej 20	20–24	25–29	30–34	35 i więcej	nieznany	
1	2	3	4	5	6	7	8
0	2	1	–	–	–	4	7
1	1	–	1	–	–	3	5
2	–	2	–	–	–	7	9
3	–	3	1	2	–	6	12
4	1	–	2	–	–	4	7
5	–	2	2	–	–	1	5

² Odsetek urodzeń nieślubnych w badanej parafii, obliczony na podstawie poczynionych o tym fakcie adnotacji w treści aktów metrykalnych (*illegitimi thori, pater ignotus, pater incertus*), został obliczony dla lat 1751–1800 na poziomie 4,4%.

³ Danuta Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006), 177.

⁴ Andrzej Chwalba, red., *Obyczaje w Polsce: od średniowiecza do czasów współczesnych: praca zbiorowa* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015), 130; Ireneusz Ilnatowicz i in., *Spoleczeństwo polskie od X do XX wieku* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1999), 345.

⁵ Cezary Kukło, „Gospodarstwo domowe osób starszego pokolenia w miastach na ziemiach polskich w epoce późnofeudalnej”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 58 (2010): 132.

1	2	3	4	5	6	7	8
6	–	1	–	–	–	6	7
7	–	1	–	1	–	3	5
8	3	3	3	1	1	12	23
9	6	12	4	4	1	33	60
10	6	11	6	1	2	21	47
11	7	11	6	–	1	13	38
12	2	7	5	2	3	18	37
13	9	11	3	2	1	5	31
14	5	3	3	2	–	8	21
15	6	4	1	1	–	15	27
16	6	3	4	–	–	8	21
17	–	1	1	1	–	7	10
18	2	1	–	1	–	3	7
19	–	2	2	1	–	4	9
20	3	1	2	–	–	6	12
21	2	2	1	1	–	5	11
22	1	1	–	–	1	5	8
23	4	3	1	1	–	1	10
24	3	–	–	–	1	3	7
25	4	2	–	1	–	4	11
26	–	–	–	–	–	2	2
27	3	3	–	–	–	4	10
28	3	–	1	–	1	1	6
29	1	–	1	–	–	2	4
30	1	–	1	–	–	1	3
31	–	1	–	–	–	1	2
32	–	2	1	–	–	2	5
33	–	1	1	1	–	2	5
34	1	–	–	–	–	3	4
35	1	2	–	–	–	1	4
36 i więcej	15	10	6	3	2	34	70
Ogółem 0–7	4	10	6	3	–	34	57
Ogółem 0–36	98	107	59	26	14	258	562
Poczęcia przedmałżeńskie (%)	4,1	9,4	10,1	11,5	–	13,2	10,1

Źródło: opracowanie własne; wzór tabeli: Cezary Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Białystok: Instytut Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1991), 208, tab. 45.

Dane zamieszczone w tabeli 1 pozwalają stwierdzić, że w parafii nowokorczyńskiej w 2. połowie XVIII wieku rozpowszechnione były przedmałżeńskie kontakty seksualne, niekiedy nawet w długim okresie przed zawarciem związku

małżeńskiego⁶. Zaliczono urodzenie jako wyraz przedślubnej aktywności seksualnej, jeśli dziecko przyszło na świat w czasie krótszym niż 8 miesięcy po ślubie (czyli ok. 240 dni)⁷. Tym sposobem wyodrębniono 57 urodzeń będących efektem poczęć przedślubnych⁸. Dzieci takie, narodzone już w ramach legalnie zawartego związku, były oczywiście uważane za potomstwo legalne – fakt, że zostały poczęte przed ślubem, nie miał znaczenia⁹.

Przyjmując za podstawę obliczeń liczbę wszystkich urodzeń pierwszych zanotowanych w badanej parafii w latach 1751–1800 (562), skalę poczęć przedmałżeńskich określono na poziomie 10,1%. Zanotowano więc znacznie mniejszą skalę przedślubnej aktywności seksualnej aniżeli w podobnych badaniach, głównie nad parafiami śląskimi¹⁰.

---

⁶ Por. Tomasz Wiślicz, *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia* (Wrocław: Chronicon, 2012), 41–110.

⁷ Wiadomo, że okres od poczęcia do narodzin dziecka winien wynosić 280 dni, jednak przyjęte w badaniu 240 dni ma na celu chociaż częściowe wyeliminowanie urodzeń wcześniaków w ramach związków legalnych; Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 348. W badaniach na rodziną górnośląską przyjęto jako urodzenie pozamałżeńskie przyjście na świat dziecka w czasie mniejszym niż 266 dni po ślubie; por. Danuta Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001), 77, przypis 6.

⁸ Jeśli przyjąć by za nieślubne potomstwo te zrodzone w mniejszym czasie niż 9 miesięcy (270 dni) od ślubu rodziców, to liczba przedślubnych poczęć w zrekonstruowanych związkach w parafii nowokorczyńskiej wzrosłaby do 80 w ciągu badanego półwiecza (14,2% wszystkich urodzeń pierwszych).

⁹ W przypadku takich urodzeń charakter związku rodziców określano mianem *Conjugum Legitimum* (tj. prawych małżonków, prawnie poślubionych). W przypadku tylko jednego urodzenia (syna Jakuba i Elżbiety Dulowskich, ochrzczonego 29 sierpnia 1753 r.) duchowny zaznaczył fakt, że dziecko poczęto przed ślubem, bowiem określił ten fakt jako „nierząd”. Nie musi to jednak oznaczać, że matka dziecka pałała się prostytutką, wszak pięć dni przed chrztem syna para zawarła ślub w kościele nowokorczyńskim. Być może rodzice chcieli, aby syn przyszedł na świat w ramach legalnego związku. Notatkę o uznaniu dziecka za legalne dopisano pod jego aktem chrztu; Archiwum Diecezjalne w Kielcach, *Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798*, k. 71; tamże, *Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782*, k. 179.

¹⁰ W Warszawie doby stanisławowskiej zanotowano średnio 15,4% poczęć przedślubnych (Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Białystok: Instytut Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1991), 206, tab. 44), w parafii Kochłowice w XIX wieku taki odsetek sięgał nawet ponad 25% (Pelagia Kwapulińska, „Rodzina w parafii kochłowieckiej w XIX wieku”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny [Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001], 122, tab. 6), zaś w parafii Rzaśnik wynosiła aż 47% (Krystyna Górna, „Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rzaśnik z lat 1794–1874”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 17 [1987]: 198). Niższy odsetek od parafii nowokorczyńskiej zanotowano w parafii Bejsce w 2. połowie XIX w. – około 6%; Edmund Piasecki, Ryszard Wrona, „O sezonowości urodzeń”, *Materiały i Prace Antropologiczne* 95 (1978): 161.

Następne zestawienie, biorące tym razem pod uwagę środowisko, w którym nastąpiło poczęcie (wiejskie lub miejskie), pozwala na ocenę skali przedmażeńskich stosunków seksualnych na tych dwóch obszarach (tab. 2).

Tabela 2. Odstępy protogenetyczne w dziesięcioletnich okresach w miejskiej oraz wiejskiej części parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Odstępy protogenetyczne (w miesiącach)	Terytorium		Ogółem
	miasto	wieś	
0–7	38	19	57
0–36	336	226	562
Poczęcia przedmażeńskie (%)	11,3	8,4	10,1

Źródło: opracowanie własne.

Według danych zestawionych w tabeli, przedmażeńskie kontakty seksualne okazały się bardziej rozpowszechnione w miejskiej części parafii nowokorczyńskiej. Ich skala na terenie Nowego Korczyna wyższa jest o prawie 3 punkty procentowe w porównaniu z wiejską częścią parafii. Powszechnie zwraca się uwagę na większą powszechność takich kontaktów w miastach (w mniejszych społecznościach notuje się na ogół ok. 10%, w większych nawet 20%)¹¹.

W 2. połowie XVIII wieku czas oczekiwania na pierwsze dziecko był krótszy w miejskiej części parafii, aniżeli w wiejskiej (tab. 3). Poniekąd wynika to, jak już powiedziano wcześniej, z rozpowszechnienia w Nowym Korczynie bardziej niż w okolicznych wsiach przedmażeńskich stosunków seksualnych (częste wydawanie na świat dzieci w krótszym czasie niż 8 miesięcy po zawarciu małżeństwa zaniża średni odstęp protogenetyczny). Ponadto, dłuższą przerwę protogenetyczną na wsi tłumaczy się ciężką pracą oraz słabszym niż w miastach przestrzeganiem higieny przez tamtejsze kobiety, co też miało powodować częste poronienia¹².

Tabela 3. Średnie odstępy protogenetyczne w kolejnych dziesięcioleciach w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Wyszczególnienie	Lata					Ogółem	
	1751–1760	1761–1770	1771–1780	1781–1790	1791–1800		
	1	2	3	4	5	6	7
	Miasto						
Liczba obserwacji	67 (58)	67 (61)	64 (52)	76 (68)	62 (59)	336 (298)	

¹¹ Piasecki, Wrona, „O sezonowości”, 209.

¹² Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 93.

1	2	3	4	5	6	7
Średnia (I)	14,1	15,9	16,5	15,4	18,0	15,9
Średnia (II)	(15,9)	(17,1)	(19,5)	(16,8)	(18,8)	(17,6)
Wieś						
Liczba obserwacji	38 (36)	36 (33)	39 (34)	63 (59)	50 (45)	226 (207)
Średnia (I)	17,7	17,7	14,4	21,7	15,2	17,7
Średnia (II)	(18,4)	(19,0)	(15,9)	(23,0)	(16,3)	(19,0)
Ogółem						
Liczba obserwacji	105 (94)	103 (94)	103 (86)	139 (127)	112 (104)	562 (505)
Średnia (I)	15,4	16,5	15,7	18,3	16,7	16,6
Średnia (II)	(16,9)	(17,8)	(18,1)	(19,7)	(17,7)	(18,1)

Uwagi: w badaniu wzięto pod uwagę wszystkie rodziny dzietne. Z racji, iż te same rodziny są nierzadko notowane w różnych miejscowościach podczas urodzeń kolejnych dzieci, przy podziale na część miejską i wiejską parafii brano pod uwagę miejscowość zanotowaną przy urodzeniu pierwszego dziecka. Średnia (I) – wszystkie przypadki, Średnia (II) – z pominięciem począć przedślubnych.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Średnie odstępstwa protogenetyczne w wybranych parafiach na ziemiach polski (XVIII–XIX w.)

Parafia	Okres	Typ parafii	Średni odstęp protogenetyczny (w miesiącach)		
			miasto	wieś	ogółem
Bejsce	1717–1880	wiejska	–	–	25,7
Krasnem	1786–1863	wiejska	–	–	35,0
Nowy Korczyn	1751–1800	miejsko-wiejska	17,6	19,0	18,1
Strzelce					
Opolskie	1766–1870	miejsko-wiejska	18,0	22,8	20,4
Toszek	1789–1850	miejsko-wiejska	20,4	24,0	22,2
Tychy	1771–1830	wiejska	–	–	21,1
Warszawa	1740–1769				13,9
(św. Krzyża)	1770–1799	miejska	–	–	14,4

Uwagi: jeśli średni odstęp protogenetyczny w niektórych opracowaniach podano w latach, na potrzeby powyższego zestawienia pomnożono go przez 12 miesięcy.

Źródło: Kukło, *Rodzina*, 209; Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 93; Edmund Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych XVIII–XX w. Studium demograficzne* (Warszawa–Wrocław: PWN – Oddział, 1990), 235, tab. VI.45; Jerzy Spychała, „Rodzina w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001), 35, tab. 16; Małgorzata Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne” (rozprawa doktorska, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2007), 236, tab. 62; Sabina Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne* (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006), 177, tab. 33; opracowanie własne.

Średni czas oczekiwania na pierwszego potomka (według danych zawartych w tabelach 3 oraz 5) wynosił w parafii nowokorczyńskiej w 2. połowie XVIII stulecia od 16,6 (z zaliczeniem poczęć przedmażeńskich) do 18,1 miesiąca (bez poczęć przedmażeńskich). Biorąc pod uwagę inne badane pod tym kątem parafie, społeczność nowokorczyńska sytuuje się raczej w gronie zbiorowości charakteryzujących się średnim, o ile nie krótkim, czasem oczekiwania na pierwsze dziecko (tab. 4).

Z przeprowadzonych dotychczas badań wiadomo, że czas oczekiwania na pierwsze dziecko w epoce staropolskiej, wbrew oczekiwaniom, nie był okresem krótkim. Nie było niczym nadzwyczajnym, że interwał ten wynosił najczęściej ponad 12 miesięcy. Wyjątkowo długi pierwszy odstęp protogenetyczny zanotowany został w parafii bejskiej w latach 1717–1880 (ponad 2 lata) czy parafii Kraśnem w latach 1786–1863 (prawie 3 lata)¹³.

Interesująco wygląda kwestia odstępów protogenetycznych w zależności od wieku zamążpójścia kobiety. W dotychczasowych badaniach nad rodziną w okresie staropolskim oraz XIX wieku zauważono zależność między wiekiem, w jakim kobieta zawarła ślub, a czasem oczekiwania na narodziny pierwszego dziecka¹⁴. Obliczono średnie odstępy protogenetyczne według wieku zamążpójścia kobiety w parafii nowokorczyńskiej w 2. połowie XVIII wieku (tab. 5), wykorzystując wcześniej przytoczone dane zawarte w tabeli 1.

Tabela 5. Średnie odstępy protogenetyczne w zależności od wieku zamążpójścia kobiety w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Wyszczególnienie	Wiek zamążpójścia kobiety						ogółem	Nieznany wiek zamążpójścia kobiety	Ogółem
	poniżej 20	20–24	25–29	30–34	35 i więcej				
Z pominięciem poczęć przedmażeńskich	liczba kobiet	94	103	53	23	14	281	224	505
	średnia (m-ce)	19,9	17,1	17,2	17,9	17,4	18,1	18,2	18,1
Ogółem	liczba kobiet	98	107	59	26	14	304	258	562
	średnia (m-ce)	19,1	15,8	15,8	16,3	17,4	17,0	16,2	16,6

Uwaga: wykorzystano w badaniu rodziny, które posiadały co najmniej jedno dziecko.

Źródło: opracowanie własne.

¹³ Rejman, *Ludność*, 177, tab. 33; Piasecki, *Ludność*, 235, tab. VI.45.

¹⁴ Kukło, *Rodzina*, 209–211; tenże, *Demografia*, 339; Rejman, *Ludność*, 177–181; Piasecki, *Ludność*, 237.

Wiadomo, że obliczenie średniego odstępu protogenetycznego dla każdej grupy wiekowej kobiet, poprzez uwzględnienie w obliczeniach poczęć przedmażeńskich, obniża wynik. Najdłuższe odstępy protogenetyczne dotyczą kobiet, które zawarły małżeństwo przed 20. rokiem życia (czas oczekiwania na pierwszy poród wynosił tutaj średnio ponad 19 miesięcy). Zwracano na to już powszechnie uwagę w dotychczasowych badaniach¹⁵. Niewątpliwie taki stan rzeczy związany jest z mniejszą płodnością kobiet w tym wieku, co przekładało się na mniejsze prawdopodobieństwo zajścia w ciążę, a tym samym wydłużało okres między ślubem a narodzinami pierworodnego dziecka¹⁶. Średni odstęp protogenetyczny dla grup wiekowych kobiet 20–35 lat utrzymuje się na podobnym poziomie (bez zaliczenia poczęć przedmażeńskich). Nieco dłuższy czas oczekiwania na pierwsze dziecko w przypadku kobiet w ostatniej kategorii wiekowej spowodowany być mógł ich problemami z szybkim zajściem w ciążę i urodzeniem potomka, bowiem charakterystycznymi dla kobiet w tym wieku są zaburzenia hormonalne związane z okresem przekwitania¹⁷. Skąpa jednak grupa kobiet dla wieku powyżej 35 lat, a już nawet w przypadku przedziału 30–34 lat, nie umożliwia formułowania szerszych wniosków na temat wpływu wieku zamążpójścia na długość interwału protogenetycznego.

Twierdzi się, że jeśli interwał między ślubem a urodzeniem pierwszego potomka był krótki, wzrastała szansa na bardziej liczną rodzinę¹⁸. Średnie odstępy protogenetyczne według liczby posiadanego przez rodzinę potomstwa dla parafii nowokorczyńskiej w latach 1751–1800 zestawiono w tabeli 6.

Największe odstępy protogenetyczne cechowały rodziny posiadające maksymalnie troje dzieci (średnio 18,9 miesiąca). Rodziny posiadające od 3 do 6 potomstwa oczekiwały średnio na narodziny pierwszego dziecka 15,4 miesiący. Jednak rodziny liczące 7–9 dzieci na pierwszy poród czekały już 17,6 miesiąca, a rodziny liczące 10–12 dzieci aż 19,6. Można więc stwierdzić, że istniała w badanej społeczności zależność między długością odstępu protogenetycznego a liczbą posiadanego potomstwa, lecz tylko w przypadku rodzin posiadających maksymalnie 5–6 dzieci. Średnie odstępy protogenetyczne dla dalszych rodzin, mających 7–12 dzieci, cechują się dużą różnorodnością (poniekąd z powodu małej liczby zrekonstruowanych rodzin posiadających taką liczbę potomstwa). Z tego powodu trudno

---

¹⁵ Piotr Guzowski, „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim”, w: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014), 24.

¹⁶ Irena Gieysztorowa, „Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki”, w: *Spoleczeństwo staropolskie*, t. 2, red. Andrzej Wyczański (Warszawa: PWN, 1979), 168.

¹⁷ Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 93.

¹⁸ Piasecki, *Ludność*, 235, tab. VI.44.

Tabela 6. Średnie odstępy protogenetyczne w zależności od liczby porodów w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Liczba porodów	Bez poczęć przedmażeńskich		Ogółem	
	liczba kobiet	średnia (w miesiącach)	liczba kobiet	średnia (w miesiącach)
1	67	18,5	69	18,0
2	47	18,1	49	17,6
3	39	20,5	45	18,3
4	38	16,8	42	15,5
5	19	16,6	22	14,7
6	32	17,1	33	16,6
7	10	20,3	11	18,7
8	12	15,5	13	14,7
9	8	16,6	11	12,8
10	5	19,6	5	19,6
11	3	22,3	3	22,3
12	1	11,0	1	11,0
Razem 1–3	153	18,9	163	18,0
Razem 4–6	89	15,4	97	15,7
Razem 7–9	30	17,6	35	15,4
Razem 10–12	9	19,6	9	19,6
Razem 1–12	281	18,1	304	17,0

Uwagi: wykorzystano w badaniu rodziny, które posiadały co najmniej jedno dziecko.

Źródło: opracowanie własne.

o formułowanie jakichkolwiek szerszych wniosków. W sytuacji braku podobnych danych dla polskich parafii, trzeba odnieść się jedynie do parafii bejskiej w latach 1717–1880, gdzie podobnie średnie odstępy protogenetyczne sukcesywnie malały aż do grupy rodzin posiadających sześcioro dzieci¹⁹.

Czas oczekiwania na przyjście kolejnych dzieci (odstępy intergenetyczne)

Analiza średnich odstępów intergenetycznych (tj. czasu oczekiwania na przyjście kolejnych dzieci) jest w badaniach demograficznych nie mniej ważnym elementem niż wcześniej przedstawione zagadnienie dotyczące odstępów

¹⁹ W parafii bejskiej w latach 1717–1880 średni interwał pomiędzy ślubem a urodzeniem pierwszego dziecka wynosił dla rodzin posiadających jedno dziecko 8,68 roku (104,2 miesiąca). Średni interwał dla rodzin posiadających kolejno od 2 do 6 dzieci sukcesywnie maleje, zaś dla rodzin mających od 7 do 14 potomstwa cechuje się nieregularnością; Piasecki, *Ludność*, 235, tab. VI.44.

protogenetycznych, bowiem analiza takowych przybliży do poznania postaw prokreacyjnych w epoce staropolskiej. Wskazuje się, że na długość interwałów międzyporodowych wpływał m.in. sposób odżywiania, zmęczenie fizyczne i psychiczne, częstotliwość stosunków oraz nieumyślne poronienia²⁰.

Tabela 7. Średnie odstępy intergenetyczne w kolejnych dziesięcioleciach w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Wyszczególnienie	Lata					Ogółem
	1751–1760	1761–1770	1771–1780	1781–1790	1791–1800	
Miasto						
Liczba obserwacji	225	155	144	62	25	611
Średni odstęp	25,8	27,6	26,1	28,4	24,9	26,5
Wieś						
Liczba obserwacji	131	90	99	35	25	380
Średni odstęp	27,6	24,6	27,4	29,6	25,3	26,9
Ogółem						
Liczba obserwacji	356	245	243	97	50	991
Średni odstęp	26,4	26,5	26,6	28,8	25,1	26,7

Uwagi: wykorzystano w badaniu rodziny zamknięte oraz rodziny otwarte, które zakończyły prokreację nie później niż w 1790 r.

Źródło: opracowanie własne.

Średni interwał między urodzeniami w badanej parafii wynosił 26,7 miesiąca (tab. 7). Różnie kształtująca się w kolejnych dziesięcioleciach średnia w mieście i na wsi w całym badanym okresie wykazuje nieznacznie dłuższy średni odstęp intergenetyczny w wiejskiej części parafii. Wpływać na to mogły gorsze warunki bytowe na wsi, bowiem wskutek ciężkiej pracy kobiet mogło dochodzić do częstych poronień, co wydłużało interwały międzyporodowe²¹.

W zrekonstruowanych rodzinach parafii nowokorczyńskiej długość przerw intergenetycznych ulegała znacznemu wydłużeniu, jeżeli poprzednie dziecko przeżyło okres jednego roku (tab. 8).

²⁰ Kukło, *Demografia*, 212.

²¹ Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 93.

Tabela 8. Odstępy intergenetyczne według losów poprzedniego dziecka w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Odstępy (w miesiącach)	Los poprzedniego dziecka					
	zmarło w ciągu pierwszego roku życia		przeżyło pierwszy rok życia		nieznany	
	liczba bezwzględna	%	liczba bezwzględna	%	liczba bezwzględna	%
Do 9	17	10,2	10	7,0	9	1,3
9	1	0,6	1	0,7	1	0,1
10	1	0,6	1	0,7	4	0,6
11	5	3,0	1	0,7	11	1,6
12	7	4,2	2	1,4	9	1,3
13	5	3,0	1	0,7	10	1,5
14	14	8,4	1	0,7	17	2,5
15	9	5,4	1	0,7	10	1,5
16	12	7,2	1	0,7	6	0,9
17	6	3,6	1	0,7	12	1,8
18	16	9,6	3	2,1	9	1,3
19	6	3,6	–	–	17	2,5
20	–	–	–	–	14	2,1
21	10	6,0	3	2,1	14	2,1
22	4	2,4	4	2,8	20	2,9
23	6	3,6	7	4,9	21	3,1
24	4	2,4	9	6,3	28	4,1
25	1	0,6	10	7,0	20	2,9
26	2	1,2	2	1,4	29	4,3
27	4	2,4	2	1,4	23	3,4
28	1	0,6	6	4,2	34	5,0
29	3	1,8	7	4,9	32	4,7
30	3	1,8	2	1,4	22	3,2
31	–	–	7	4,9	19	2,8
32	1	0,6	8	5,6	14	2,1
33	2	1,2	5	3,5	21	3,1
34	1	0,6	1	0,7	21	3,1
35	5	3,0	3	2,1	19	2,8
36	–	–	5	3,5	17	2,5
Ponad 36	20	12,0	39	27,3	198	29,1
Razem	166	100,0	143	100,0	681	100,0
Ogółem miesiący	3 352	×	3 949	×	19 095	×
Średnia	20,2	×	27,6	×	28,2	×

Uwagi: wykorzystano w badaniu rodziny zamknięte oraz otwarte, które posiadały dwoje lub więcej dzieci.

Źródło: opracowanie własne; wzór tabeli: Cezary Kukło, *Rodzina*, 213–214, tab. 46 i 47.

Jak słusznie zauważono, na wydłużenie interwału intergenetycznego miał wpływ okres laktacji, tj. czas karmienia piersią dziecka przez matkę²². Jeśli jednak dziecko zmarło w ciągu pierwszego roku swojego życia interwał intergenetyczny ulegał znacznej redukcji, bowiem małżonkowie powracali do normalnego współżycia. W efekcie szybciej następowało kolejne poczęcie²³. W parafii nowokorczyńskiej przerwa intergenetyczna okazała się średnio o 7,4 miesiąca dłuższa w przypadku przeżycia przez poprzednie dziecko okresu jednego roku, aniżeli w przypadku śmierci tegoż.

Porównanie kolejnych średnich przerw intergenetycznych według wieku zamążpójścia kobiety nie wykazuje żadnych korelacji między wiekiem kobiety a średnią długością interwałów (tab. 9).

Tabela 9. Odstępy intergenetyczne według wieku zamążpójścia matki w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Kolejny odstęp intergenetyczny	Liczba kobiet	Wiek zamążpójścia kobiety						Nieznany wiek zamążpójścia kobiety	Ogółem
		poniżej 20	20–24	25–29	30–34	35 i więcej	ogółem		
I–II	77	26,7	26,2	25,1	24,9	26,3	26,1	26,4	26,2
II–III	61	26,4	27,7	25,4	25,6	21,0	26,6	28,1	27,2
III–IV	45	25,2	26,4	24,5	29,2	35,0	26,0	28,1	26,8
IV–V	23	30,0	28,0	22,2	23,0	16,0	27,0	26,3	26,8
V–VI	36	21,9	28,5	32,0	26,0	16,0	26,9	28,1	27,3
VI–VII	16	21,8	26,5	16,0	–	5,0	23,3	26,2	24,3
VII–VIII	14	28,0	27,4	20,0	–	14,0	26,5	28,7	27,2
VIII–IX	12	29,2	25,0	36,0	–	–	28,3	28,9	28,5
IX–X	6	26,8	–	–	–	–	23,7	31,3	26,7
X–XI	3	24,3	–	–	–	–	24,3	28,0	25,3
XI–XII	1	25,0	–	–	–	–	25,0	–	25,0
Ogółem	294	26,1	27,1	25,3	25,8	23,4	26,3	27,3	26,7

Uwagi: wykorzystano w badaniu rodziny zamknięte oraz rodziny otwarte, które zakończyły prokreację nie później niż w 1790 r. Wykorzystano dane na temat 294 kobiet (144 w przypadku których znany był wiek zamążpójścia oraz 150 gdzie takiego wieku nie ustalono).

Źródło: opracowanie własne.

²² Prolaktyna (hormon białkowy) wydzielany przez karmiącą kobietę hamuje jej owulację, co wpływa na mniejsze prawdopodobieństwo ponownego zapłodnienia; Piotr Guzowski, „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim”, w: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014), 24.

²³ Badania przeprowadzone na podstawie metryk warszawskiej parafii św. Krzyża potwierdziły skrócenie odstępów intergenetycznych w przypadku śmierci poprzedniego dziecka w ciągu jego pierwszego roku życia. W parafii bejskiej także można zauważyć redukcję interwałów w takim przypadku; por. Kukło, *Rodzina*, 211–215; Piasecki, *Ludność*, 219, 228.

Twierdzenie o odstępach intergenetycznych, które wzrastają wraz z każdym następnym porodem, poddali w wątpliwość demografowie francuscy. Nie znalazło ono ponadto potwierdzenia w badaniach nad parafiami polskimi²⁴. Odstępy intergenetyczne w parafii nowokorczyńskiej, według tego, co zaprezentowano w tabeli 9, także nie ulegają systematycznemu wydłużeniu z każdym następnym porodem. Z pewnością zawodzi w tym przypadku sposób obliczenia i prezentacji danych²⁵. Patrząc na interwały międzyporodowe na przykładzie rodzin, które posiadały sześć lub więcej potomstwa, oraz wyszczególniając w obliczeniach trzy ostatnie przerwy międzyporodowe, nie można się nie zgodzić, że ostatni odstęp intergenetyczny był zwykle znacznie dłuższy od poprzednich (tab. 10).

Tabela 10. Średnie odstępów intergenetyczne w rodzinach posiadających sześcioro lub więcej potomstwa w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Typ rodziny	Ogółem rodzin	Średni odstęp intergenetyczny (w miesiącach)						
		I–II	II–III	III–IV	IV–V	PPO	PO	O
Kompletne (zamknięte)	36	24,5	25,1	26,8	25,7	27,1	25,1	29,6
Kompletne (wszystkie)	72	24,0	25,2	25,4	25,9	26,6	25,7	28,8
Zamknięte oraz otwarte ^a	88	24,2	25,1	24,7	25,5	25,9	25,6	29,4

Objaśnienia: PPO – przed przedostatni; PO – przedostatni; O – ostatni.

^a Rodziny otwarte, które zakończyły prokreację maksymalnie w 1790 r.

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnie odstępów intergenetyczne w zrekonstruowanych rodzinach parafii nowokorczyńskiej wynosiły średnio blisko 30 miesięcy. Wydaje się, że znaczne wydłużanie się ostatniego odstepu intergenetycznego w stosunku do wcześniejszych może być świadectwem prób ograniczania wielkości rodziny – takie działanie par małżeńskich można uznać za świadomą politykę w tej dziedzinie²⁶. Zaobserwowano także, że przed przedostatni interwał był dłuższy niż przedostatni, za-

²⁴ Zjawiska wydłużania odstepów intergenetycznych z każdym następnym porodem nie uważano m.in. w Krasnem w XVIII i XIX w. (Rejman, *Ludność*, 181–182), Toszku (Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 92, tab. 11) oraz Strzelcach Opolskich (Jerzy Spychała, „Rodzina w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny [Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001], 36, tab. 17).

²⁵ Przykładowo: dla kobiety, która miała pięcioro dzieci, interwał między 4. oraz 5. porodem jest tym ostatnim, ale już w przypadku innej, która wydała na świat np. dziesięcioro dzieci, ten odstęp będzie po prostu czwartym interwałem. Toteż sumowanie tych wartości budzi poważne wątpliwości co do wagi takich badań. Nie sposób w powyższy sposób zaobserwować wydłużających się z każdym porodem interwałów, nawet jeśli by takie występowały.

²⁶ Zob. Cezary Kukło, „Czy społeczeństwo Polskie w dobie oświecenia regulowało liczbę dzieci w rodzinach?”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 51/52 (1990/1991): 34–35.

pewne z powodu postępującej z wiekiem utraty zdolności rozrodczej kobiety lub jako efekt wykorzystania ostatniej szansy na powiększenie rodziny²⁷. Pierwszy interwał międzyporodowy nie przekraczał zwykle 25 miesięcy, zaś drugi 26. Różnie natomiast wyglądała długość trzeciego oraz czwartego interwału (od 24 do prawie 27 miesięcy).

Ciekawie wygląda kwestia średniego odstępu intergenetycznego w zrekonstruowanych rodzinach ze względu na liczbę posiadanego przezeń potomstwa (tab. 11). W przypadku rodzin w parafii bejskiej (1717–1880) zauważono, że średnie interwały malały wraz z liczebnością rodzin: w rodzinach mających 2–3 dzieci wynosiły średnio ponad 4 lata, zaś w rodzinach, które spłodziły 12–14 potomstwa już tylko nieco ponad 2 lata²⁸.

Tabela 11. Średnie odstępy intergenetyczne według liczby posiadanego potomstwa w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

Liczba dzieci	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Ogółem
Liczba kobiet	77	61	45	23	36	16	14	12	6	3	1	294
Średnia (m-ce)	28,3	27,3	28,3	28,9	27,4	24,6	24,8	25,4	24,8	24,2	21,5	26,7

Źródło: opracowanie własne.

Również w przypadku parafii nowokorczyńskiej zauważono, że im większą liczbę potomstwa posiadała rodzina, tym średni odstęp intergenetyczny był krótszy. Poczynając od rodzin najmniej dzietnych, średni czas na oczekiwanie kolejnego dziecka wynosił nawet ponad 28 miesięcy, dla rodzin posiadających sześcioro dzieci już prawie 27,5 miesiąca, zaś w przypadku tych mających 7–9 dzieci oscylował już około 25 miesięcy. Rodziny największe, mające 10–12 dzieci, oczekiwały na kolejnego potomka średnio jeszcze krócej.

Długość trwania małżeństwa

Bez wątplenia na długość pożycia małżeńskiego wpływał szereg czynników odpowiedzialnych za długość życia. Najczęściej wymienia się w tym miejscu: kłęski urodzaju, epidemie, sytuację ekonomiczną, stan higieny, sytuację zdrowotną, warunki żywieniowe, stan opieki lekarskiej oraz prowadzony styl życia²⁹. Dłuż-

²⁷ Edmund Piasecki, „Charakterystyka demograficzna dawnej rodziny polskiej”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 14 (1983): 111; Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 93.

²⁸ Piasecki, *Ludność*, 219, tab. VI.29.

²⁹ Małgorzata Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne” (praca doktorska, Katowice:

sze trwanie życia ludzkiego powodowało wydłużenie się okresu małżeństwa. Ten ostatni z pewnością decydował o liczbie wydanego na świat potomstwa.

W celu dokonania analizy długości trwania małżeństwa w parafii nowokorczyńskiej poddano obserwacji rodziny zamknięte. W celu zapewnienia reprezentatywności danych, postanowiono wziąć pod uwagę jedynie małżeństwa zawarte w latach 1751–1780, tak aby uzyskać możliwie jak najdłuższy okres ich obserwacji³⁰. Wobec tego w analizie dotyczącej przeciętnego czasu trwania związku poddano 137 małżeństw (tab. 12).

Tabela 12. Małżeństwa według czasu trwania w parafii Nowy Korczyn (zawarte w latach 1751–1780)

Czas trwania małżeństwa (w latach)	Zawarte w latach						Ogółem	
	1751–1760		1761–1770		1771–1780		l.b.	%
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%		
0–4	12	16,7	13	20,0	8	13,3	33	16,8
5–9	9	12,5	7	10,8	12	20,0	28	14,2
10–14	7	9,7	8	12,3	8	13,3	23	11,7
15–19	7	9,7	7	10,8	7	11,7	21	10,7
20–24	11	15,3	6	9,2	8	13,3	25	12,7
25–29	12	16,7	9	13,8	8	13,3	29	14,7
30–34	5	6,9	5	7,7	6	10,0	16	8,1
35–39	7	9,7	6	9,2	3	5,0	16	8,1
40–44	1	1,4	3	4,6	–	–	4	2,0
≥45	1	1,4	1	1,5	–	–	2	1,0
Ogółem	72	100,0	65	100,0	60	100,0	197	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Największy odsetek małżeństw zawartych w latach 1751–1780 stanowiły związki krótkotrwałe (0–4 lat). Niewiele było związków o stażu rzędu 40 lat lub dłuższym. Średni czas trwania związku w parafii nowokorczyńskiej w latach 1751–1780 to 18,3 roku (tab. 13). Przeciętnie prawie o rok dłużej trwały rodziny zakładane na wsi.

Uniwersytet Śląski, 2007), 242–248; Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 98–100; Spychała, „Rodzina”, 43–45.

³⁰ Nie ulega wątpliwości, że gdyby poddać badaniu małżeństwa zawarte pod koniec XVIII stulecia, to wobec nakreślenia górnej cezury obserwacji rodzin na 1820 r., taka analiza wykazałaby dużą liczbę małżeństw o krótkim stażu.

Tabela 13. Średni czas trwania małżeństwa w parafii Nowy Korczyn (według związków zawartych w latach 1751–1780)

Terytorium	Liczba małżeństw	Czas trwania małżeństw (w latach)			
		średnia	mediana	wartość maksymalna	odchylenie standardowe
Miasto	121	19,0	20,0	42,0	11,3
Wieś	76	17,2	17,5	46,0	11,5
Ogółem	197	18,3	18,0	46,0	11,5

Źródło: opracowanie własne.

Na tle innych przebadanych ośrodków średni okres trwania małżeństwa w parafii nowokorczyńskiej nie był zarówno wyjątkowo długi, jak i nazbyt krótki (tab. 14). Zwraca uwagę wyjątkowa długotrwałość związków małżeńskich w parafiach śląskich. Krócej trwały rodziny zakładane w osiemnastowiecznej Warszawie czasów późnosaskich i stanisławowskich oraz w miejsko-wiejskiej parafii Wieleń nad Notecią w podobnym okresie.

Tabela 14. Średni czas trwania małżeństwa w wybranych parafiach na ziemiach polski (XVIII–XIX w.)

Parafia	Okres	Typ parafii	Średni czas trwania małżeństwa (w latach)		
			miasto	wieś	ogółem
Krasnem	1786–1863	wiejska	–	–	25,0
Nowy Korczyn	1751–1800	miejsko-wiejska	19,0	17,2	18,3
Strzelce Opolskie	1766–1870	miejsko-wiejska	24,6	24,3	24,4
Toszek	1789–1850	miejsko-wiejska	24,4	24,1	24,2
Tychy	1771–1830	wiejska	–	–	22,2
Warszawa (św. Krzyża)	1740–1769	miejska	–	–	15,0
	1770–1799				10,0
Wieleń nad Notecią	1760–1800	miejsko-wiejska	13,7	11,6	13,9

Źródło: Kukło, *Rodzina*, 181; Daszkiewicz-Ordyłowska, „Rodzina”, 98; Emilia Brodnicka, „Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 2 (1968): 190; Spychała, „Rodzina”, 44, tab. 23; Rejman, *Ludność*, 196, tab. 41; Żmijewska, „Ludność”, 242.

W badanej parafii miały miejsce przykłady długiego, jak na owe czasy, małżeńskiego pożycia. Małżeństwo Jana Misiaszka i Katarzyny Kordkowny ze wsi Podraje trwało ponad 46 lat (od 11 listopada 1752 r. do śmierci Jana 9 września 1799 r.)³¹. Zdarzały się także małżeństwa wyjątkowo krótkotrwałe. Przykładowo,

³¹ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 225.

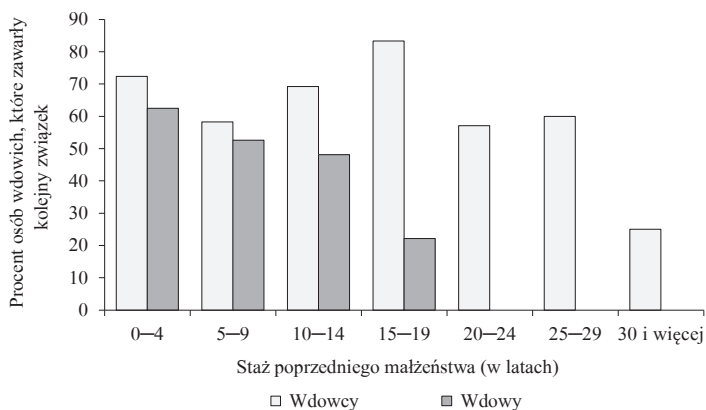
związek Jan Kantego Wojterskiego i Elżbiety Majchrowny z Nowego Korczyna skończył się już po niecałym miesiącu od zawarcia małżeństwa, z powodu zgonu Elżbiety w wieku 19 lat (trwał od 17 września do 15 października 1769 r.)³².

W latach 1751–1780 ponad połowa rodzin (54,0%) dobiegła kresu wskutek śmierci mężczyzny. Co warto podkreślić, jeśli związek małżeński kończył się poprzez śmierć kobiety, to bardzo często była ona jeszcze w okresie reprodukcyjnym. Ogólnie ponad połowa z nich nie dożywała w tych małżeństwach końca swojego okresu rozrodczego (tj. 45 lat). Prawie 75% kobiet zmarło, w małżeństwach zawartych w latach 1771–1780, będąc jeszcze przed 45. rokiem życia. Niewątpliwie niewykorzystanie przez kobiety swojego okresu rozrodczego wpływało na mniejszą liczbę zrodzonych w małżeństwach dzieci.

Trwanie okresu wdowieństwa i ponowne ożenki

Zagadnienie trwania okresu wdowieństwa i skali ponownych ożenków zostało opracowane dla parafii nowokorczyńskiej w oparciu o zrekonstruowane rodziny zamknięte³³. Ogólną skalę ponownych związków wdowich w parafii nowokorczyńskiej (1751–1813), ze względu na czas trwania poprzedniego związku, zaprezentowano na wykresie 1.

Wykres 1. Skala zawierania związków powtórnych w parafii Nowy Korczyn (1751–1813)

Źródło: opracowanie własne.

³² Karta rodziny zrekonstruowanej nr 261.

³³ Jedną rodzinę zrekonstruowaną odrzucono z badania, bowiem tworzący ją Paweł i Mariana Dziekanowscy z Nowego Korczyna zmarli w ten sam dzień; karta rodziny zrekonstruowanej nr 545.

Prawie połowa (44,7%) owdowiałych parafian nowokorczyńskich w omawianym okresie zdecydowała się na ponowne małżeństwo³⁴. Spośród 118 podległych badaniu wdowców ponowny związek zawarło 72 (61,0%), zaś na 146 wdów uczyniło to 46 (31,5%)³⁵. Daje się zauważyć, że długość stażu poprzedniego związku miała większy wpływ na ponowne zamążpójście kobiet aniżeli mężczyzn. Wdowy najczęściej wychodziły powtórnie za mąż, jeśli ich poprzedni związek zakończył się w niedługim czasie po ślubie (62,5%). Wraz ze wzrostem stażu poprzedniego związku, coraz mniej kobiet decydowało się na ponowny ożenek. Żadna z kobiet mających za sobą ponad 20-letni okres poprzedniego małżeństwa nie stanęła na ślubnym kobiercu ponownie. W miarę wzrostu stażu poprzedniego związku ich atrakcyjność na rynku małżeńskim malała. Inaczej ma się sprawa odnośnie do wdowców. Najczęściej zawierali oni ponowny związek, jeśli poprzedni trwał od 10 do 20 lat, niż jeśli z poprzednią partnerką przeżyli wspólnie mniej niż 10 lat. Mężczyźni średnio po 1,1 roku znajdowali sobie nową towarzyszkę życia, zaś kobiety ponownie wychodziły za mąż średnio po 2,3 roku po śmierci męża. Średnia dla wszystkich owdowiałych osób wyniosła 1,6 roku.

Nie przestając na pobieżnej analizie skali ponownych związków małżeńskich w parafii nowokorczyńskiej, dokonano analizy częstotliwości tych związków, biorąc pod uwagę czas wdowieństwa, liczbę posiadanych dzieci z poprzedniego małżeństwa oraz wiek owdowienia. W świetle dotychczasowych badań okazuje się, że na ogół to wdowcy zawierali powtórny związek małżeński w krótszym czasie niż czyniły to wdowy³⁶. W przypadku parafii nowokorczyńskiej obliczono okres wdowieństwa dla 72 wdowców oraz 46 wdów, którzy zawarli ponowny związek małżeński (porównano datę zgonu poprzedniego współmałżonka z datą ponownego ożenku wdowca lub wdowy). Pozyskane w ten sposób dane umieszczono na wykresie 2.

Zaprezentowane na wykresie dane dowodzą szybszego wchodzenia wdowców niż wdów w nowe związki małżeńskie w badanej parafii. Aż 26,5% wdowców zawarło powtórny związek małżeński nim minęło trzy miesiące od zgonu poprzedniej towarzyszkę życia, gdy w tym samym czasie uczyniło podobną rzecz zaledwie 4,3% wdów.

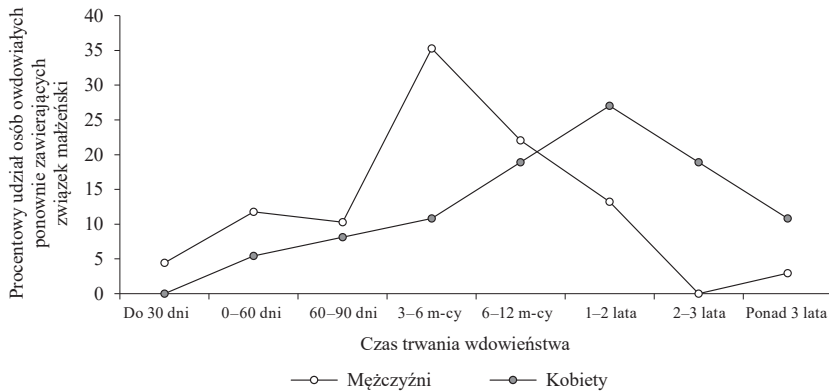
---

³⁴ Małżeństwa powtórne najczęściej zawierali mieszkańcy ówczesnej wsi (potrzeba rąk do pracy), lecz nierzadko także mieszkańcy aglomeracji przedprzemysłowych (z powodu krótszego trwania małżeństwa w tych środowiskach) oraz małych miasteczek; Kukło, *Demografia*, 294.

³⁵ W przypadku parafii warszawskiej w XVIII w. uczyniła to połowa wdowców i jedna trzecia wdów; por. Kukło, *Rodzina*, 182.

³⁶ Kukło, *Demografia*, 286.

Wykres 2. Czas trwania okresu wdowieństwa w parafii Nowy Korczyn (1751–1813)

Źródło: opracowanie własne.

Ponad trzykrotnie częściej wchodzili w ponowny związek wdowcy niż wdowy, gdy od śmierci poprzedniego partnera minęło od 3 miesięcy do pół roku. Podobną wartość przyjmują zarówno związki wdowców i wdów zawarte między szóstym miesiącem a pełnym rokiem od zgonu poprzedniego partnera. Ostatnie trzy zestawienia w pełni potwierdzają, że to wdowy zawierały później niż wdowcy ponowne mariaże. Okazuje się bowiem, że aż 58,7% wszystkich ponownych związków wdów zawarto wówczas, gdy od zgonu męża minęło więcej niż rok, podczas gdy analogiczna wartość w przypadku wdowców wynosi zaledwie 19,6%.

W parafii nowokorczyńskiej w badanym okresie wśród wdowców najszybciej zawarł nowy związek Jan Krawczyk z Nowego Korczyna, który po zgonie swojej żony Agnieszki (16.01.1801 r.) już po 24 dniach ożenił się Elżbietą Radomszczanką. Niewiele dłużej zwlekali z kolejnym ożenkiem Franciszek Sojka z Grotnik (27 dni) oraz Andrzej Zagajewski z Nowego Korczyna (28 dni). Najszybciej spośród owdowiałych kobiet ponownie wyszła za mąż Marianna Tułak, która zdecydowała się zawrzeć nowy związek małżeński po 36 dniach od śmierci pierwszego męża. Podobnie, dwa miesiące nie minęły po zgonie Franciszka Sikory z Przedmieścia, kiedy jego owdowiała żona Zofia zawarła kolejny mariaż³⁷.

Brak drugiego małżonka musiał być szczególnie dotkliwy na wsi, bowiem harmonijne egzystowanie gospodarstwa w dużej mierze zależało od obecności obojga małżonków³⁸. Nic dziwnego więc, że wdowcy nierzadko żenili się nawet

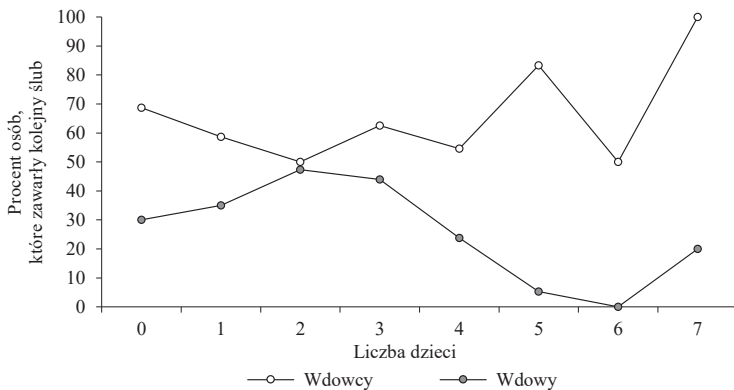
³⁷ Karty rodzin zrekonstruowanych nr 15, 66, 80, 215, 321.

³⁸ Kukło, *Demografia*, 286.

w niecały miesiąc od śmierci żony, natomiast kobiety dużo później, bo przeważnie po roku wdowieństwa³⁹. Małe powodzenie wdów na rynku małżeńskim we wczesnym okresie ich wdowieństwa spowodowane było, jak się wydaje, obawami potencjalnych kandydatów co do możliwego stanu błogosławionego wdowy, a w perspektywie narodzin dziecka-pogrobowca⁴⁰. Z drugiej jednak strony stan wdowi w przypadku kobiet umożliwiał dużą swobodę i samodzielność, jakimi nie mogła się cieszyć panna lub mężatka, więc opłacało się kobiecie ten stan wydłużać lub pozostać w nim do końca życia⁴¹. W parafii nowokorczyńskiej prawie 80% wdowców zdecydowało się na ponowny związek w okresie mniejszym niż rok od śmierci żony, zaś na podobny krok zdobyło się niecałe 40% wdów.

Wiadomo, że częstotliwość zawierania ponownych związków zależała od wielu czynników⁴². Jedynym z nich, i chyba najbardziej interesującym, była liczba osieroconego potomstwa, które brał w opiekę ewentualny wdowiec lub wdowa. Zwraca się uwagę, że im liczniejsze było to potomstwo, tym trudniej owdowiałej osobie było znaleźć sobie nowego partnera na dalsze życie⁴³.

Wykres 3. Śluby powtórne a liczba posiadanego potomstwa z poprzedniego związku w parafii Nowy Korczyn (1751–1813)

Uwaga: wzięto pod uwagę liczbę żyjących dzieci w chwili następnego ślubu.

Źródło: opracowanie własne.

³⁹ Tamże, 286.

⁴⁰ Tamże, 287.

⁴¹ Urszula Kicińska, „Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku”, *Sensus Historiae*, 12 (2013/2014): 137, 139.

⁴² Głównie wymienia się: wiek owdowienia, zamożność, wahania podaży rynku małżeńskiego, liczbę posiadanego potomstwa, ale także i środowisko; por. Kukło, *Rodzina*, 182; tenże, *Demografia*, 287.

⁴³ Szczególną uwagę na ten czynnik zwraca C. Kukło; tegoż, *Demografia*, 287.

Nie ulega wątpliwości, że to wdowom, obciążonym dodatkowo potomstwem z poprzedniego małżeństwa, trudniej było na ogół zaistnieć ponownie na miejscowym rynku małżeńskim (wykres 3)⁴⁴. Wdowieństwo w przypadku mężczyzn zdecydowanie w mniejszym stopniu dyskwalifikowało ich na rynku małżeńskim niż kobiety, bowiem wielu z nich obciążonych licznym potomstwem z poprzedniego związku sprawnie zawarło kolejny mariaż. Przykładowo, przedmieszczanin Piotr Szabla owdowiał po 21 latach małżeństwa z Barbarą Wójcik, z którą doczekał się ośmiorga dzieci (jedno nie przeżyło do końca trwania małżeństwa), zaś po trzynastomiesięcznym wdowieństwie wstąpił w ponowny związek małżeński z Marianną Cabajką (także wdową)⁴⁵. Bardziej spieszył się z nowym związkiem, zapewne z powodu posiadania licznego potomstwa, kmieć z Grotnik Piotr Kwas, bowiem w niecałe pół roku po śmierci poprzedniej żony poślubił 21-letnią pannę Mariannę Majchrównę⁴⁶.

Trudniej w sytuacji wdowieństwa sytuowane były kobiety posiadające właściwie już czwórkę dzieci. Te posiadające ich znaczą liczbę nie były brane pod uwagę jako kandydatki na żonę. Liczba posiadanego potomstwa szła także w parze z wiekiem, więc w mniemaniu wielu starsza wiekiem wdowa, dodatkowo obciążona licznym potomstwem, nie mogła stanowić atrakcyjnej kandydatki⁴⁷.

Należy jednak nadmienić, że mimo zaawansowanego wieku wdów i posiadania potomstwa z poprzedniego związku, mogły one mimo to stanowić dobrą kandydatkę na żonę, chociażby z powodu ich stanu posiadania. Wdowa mogła być, przykładowo, właścicielką warsztatu rzemieślniczego przejętego po zmarłym mężu⁴⁸. Dodatkowo owdowiałe kobiety dziedziczące taką nieruchomość były niejako zmuszone szukać sobie nowego towarzysza życia, bowiem wedle przepisów działalność takiego warsztatu uzależniona była od jej ponownego małżeństwa – kobieta nie mogła sama go prowadzić⁴⁹. W przypadku parafii nowokorczyńskiej istniały wdowy, które pomimo licznego potomstwa znalazły nowych towarzyszy na dalsze życie. Dobrym przykładem jest tutaj Zofia Majcher z Nowego Korczyna, która przeżywszy ze swoim mężem ponad 17 lat owdowiała, posiadając siedmioro potomstwa. Nic nie stało na przeszkodzie, aby już niecały rok po śmierci poprzedniego męża zawarła ponowny związek z Maciejem Dyszczem⁵⁰. Podobnie, posiadająca pięcioro dzieci Marianna Tułak z Grotnik, już po nieco

⁴⁴ Kukło, *Rodzina*, 182.

⁴⁵ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 566.

⁴⁶ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 555.

⁴⁷ Kukło, *Demografia*, 287.

⁴⁸ Tenże, *Rodzina*, 183

⁴⁹ Tenże, *Demografia*, 285; *Przemiany rodziny polskiej*, red. Jadwiga Komorowska (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1975), 43, 45; Ichnatowicz i in., *Spoleczeństwo*, 345.

⁵⁰ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 327.

ponad miesiącu bycia w stanie wdowim, zawarła związek z kawalerem Piotrem Chrzęszczem⁵¹. Być może małżeństwo niejednokrotnie było drogą, która miała zapewnić mężczyźnie objęcie warsztatu rzemieślniczego⁵².

Tabela 15. Śluby powtórne a wiek w chwili owdowienia w parafii Nowy Korczyn (1751–1813)

Wiek w chwili owdowienia (w latach)	Wdowcy			Wdowy		
	ogólna liczba	ponownie się ożenili liczba	%	ogólna liczba	ponownie wyszły za mąż liczba	%
15–19	1	1	100,0	1	1	100,0
20–24	4	2	50,0	5	5	100,0
25–29	9	6	66,7	13	8	61,5
30–34	6	5	83,3	15	9	60,0
35–39	14	11	78,6	12	4	33,3
40–44	8	6	75,0	8	2	25,0
45–49	14	11	78,6	7	–	–
50–54	11	9	81,8	16	1	6,3
55–59	5	1	20,0	4	–	–
60–64	5	2	40,0	4	–	–
65–69	4	1	25,0	1	–	–
Nieznany	37	17	45,9	60	16	26,7
Ogółem	118	72	61,0	146	46	31,5

Źródło: opracowanie własne.

Zauważono, że starszy wiek owdowienia nie pozostawał bez wpływu na szansę osoby wdowiej na miejscowym rynku małżeńskim (tab. 15). Ponad dwa razy więcej mężczyzn niż kobiet wchodziło w powtórne związki w wieku 40–44 lat. Z kolei żadna kobieta nie zawarła ponownego związku w wieku 45–50 lat, zaś uczyniło to w tym wieku prawie 80% mężczyzn. Zaledwie jedna z 16 owdowiałych kobiet w wieku 50–54 lat zawarła ponowny mariaż, podczas gdy uczyniło to dziewięciu z jedenastu wdowców. Ci ostatni wchodziłi także nierzadko w ponowne związki w wieku starszym (tj. ponad 60 lat). Najstarszy z nich ożenił się ponownie w wieku 68 lat, zaś najbardziej zaawansowana wiekiem kobieta wyszła za mąż, mając 50 lat.

⁵¹ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 321.

⁵² Ireneusz Ilnatowicz i in., *Spoleczeństwo*, 343.

Okolopородowa umieralność kobiet

Okres porodu w epoce staropolskiej jawi się jako czas niebezpieczny zarówno dla matek, jak i dla rodzących się dzieci. Często dawano temu wyraz w ofiarowaniu nienarodzonego jeszcze dziecka i jego matki boskiej opiece⁵³. Niektóre kobiety, z obawy przed tym trudnym czasem, ograniczały nawet pożycie małżeńskie⁵⁴.

Wszystkie kwestie związane z poczęciem dziecka i czasem jego porodu pozostały wielką niewiadomą aż do końca epoki feudalnej. Wiele do życzenia pozostawiał ówczesnie również poziom opieki zdrowotnej oraz stan higieny. Niezamożne warstwy pozbawione były właściwie opieki medycznej, w najlepszym zaś wypadku skazane były przy porodzie na pomoc akuszerki, często nieposiadających wystarczających kwalifikacji. Nie jest tajemnicą, że częste komplikacje porodowe w połączeniu z brakiem odpowiedniej wiedzy u asystującej akuszerki kończyły się nierzadko śmiercią zarówno dziecka, jak i matki. Widoczna poprawa na ziemiach polskich w kwestii opieki nad rodzącymi widoczna jest dopiero u schyłku Rzeczypospolitej⁵⁵.

Zagadnienie okolopородowej umieralności kobiet w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej nie doczekało się wielu publikacji⁵⁶. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy mógł być charakter zapisów metrykalnych zgonów, bowiem na ogół aż do połowy XVIII wieku nie istniała praktyka czynienia adnotacji w metrykach zgonów kobiet, że powodem ich śmierci był ciężki poród lub następujące po nim komplikacje zdrowotne⁵⁷. Również w parafii nowokorczyńskiej w latach 1751–1800 niezbyt często notowano ten rodzaj śmierci⁵⁸. Powoduje to konieczność

⁵³ Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko*, 41.

⁵⁴ Krystyna Górna, „Narodziny, śluby i zgony na Górnym Śląsku w XVIII wieku”, w: *Wesela chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Suchojad (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001), 41.

⁵⁵ Kukło, *Demografia*, 306–312; Żołądź-Strzelczyk, *Dziecko*, 41–61.

⁵⁶ Większość opracowań bazuje bardziej na eksploracji zapisów metrykalnych zgonów (Tychy) niż na pracochłonnej w tej materii metodzie rekonstrukcji rodzin (Krasnem). W wielu przypadkach temat okolopородowej umieralności kobiet wyczerpywany jest jedynie podczas omawiania przyczyn zgonów w parafii (badania nad parafiami śląskimi – Strzelce Opolskie, Toszek, Kochłowice); por. Żmijewska, „Ludność”, 204–205; Rejman, *Ludność*, 193–195; Jerzy Spychała, „Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996), 13–31; Danuta Daszkiewicz-Ordylowska, „Zgony w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996), 36–40; Pelagia Kwapulińska, „Zgony w parafii kochłowskiej w XIX wieku”, w: *Śląskie Studia Demograficzne*, t. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1996), 64–70.

⁵⁷ Kukło, *Demografia*, 312.

⁵⁸ Jak wynika z analizy zapisów zgonów z lat 1751–1800, tylko dwa razy odnotowano śmierć kobiety w wyniku powikłań okolopородowych. W 1776 r. „szlachetna pani” Magdalena Żelawska

zastosowania metody rekonstrukcji rodzin w celu poznania skali okołoporodowej umieralności kobiet na obszarze parafii, co wiąże się ze znacznymi nakładami pracy.

W celu określenia skali badanego zjawiska w parafii Nowy Korczyn w 2. połowie XVIII wieku porównano datę narodzin ostatniego dziecka w każdej z zrekonstruowanych rodzin z datą zgonu matki dziecka. W ten sposób otrzymano 13 przypadków, w których interwał między tymi dwoma wydarzeniami wynosił maksymalnie 6 tygodni (42 dni)⁵⁹. Po obliczeniu współczynnika umieralności okołoporodowej kobiet otrzymano średnio 12,7 zgonu matki w związku z komplikacjami okołoporodowymi na 1000 urodzeń dzieci⁶⁰. Dla przykładu, w Krasnem w latach 1786–1863 zanotowano niewiele więcej (17 przypadków takiej śmierci w przeliczeniu na 1000 porodów)⁶¹, w Warszawie w latach 1804–1805 na 1000 urodzeń umierało 15–17 matek, w parafii Krapkowice na Górnym Śląsku 11% rodzących, zaś w parafii bielawskiej na przełomie XVIII i XIX wieku blisko co piąta dorosła kobieta umierała przy porodzie lub wskutek komplikacji poporodowych⁶². Różnie kształtowały się współczynniki umieralności okołoporodowej kobiet uzyskane w zachodnioeuropejskich badaniach demograficznych. We francuskiej społeczności wiejskiej współczynnik wynosił 10 na 1000 urodzeń, w Niemczech zanotowano 12 zgonów na 1000 urodzeń, zaś najwyższy wskaźnik obliczono w przypadku Belgii – 18 na 1000⁶³.

Z uwagi na małą liczbę otrzymanych przypadków, zestawiono wszystkie w tabeli 16, co pozwoli na analizę tych zdarzeń pod kątem wieku matki oraz kolejności niepomyślnego porodu. Zestawienie pozwoli także zorientować się co do dalszych losów dziecka.

---

gravem partem subito de vita migravit (dosł. „ciężkim porodem nagle zesła ze świata”), zaś w 1798 r. Katarzyna Majeronowska zmarła *tempore partus* („w czasie porodu”); Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: ADK), *Liber Mortuorum Ecclesiae Neo Corcinensis ab Anno 1628–1794* (dalej: LM I), k. 174; tamże, *Liber Primus Mortuorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab An. 1798–1810*, brak paginacji.

⁵⁹ Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) przyjmuje 42 dni; Kukło, *Demografia*, 312, przypis 49.

⁶⁰ Współczynnik umieralności okołoporodowej kobiet otrzymano dzieląc liczbę kobiet zmarłych wskutek komplikacji okołoporodowych przez ogólną liczbę porodów w badanym okresie, a następnie mnożąc otrzymaną wartość przez 1000 (tj. $13/1022 \times 1000 = 12,7$); por. Kukło, *Demografia*, 312.

⁶¹ Rejman, *Ludność*, 193.

⁶² Zob. Kukło, *Demografia*, 312–313.

⁶³ Zob. tamże, 313.

Tabela 16. Zgony kobiet do 6 tygodni (42 dni) po porodzie ustalone na podstawie rekonstrukcji rodzin w parafii Nowy Korczyn (1751–1800)

imię i nazwisko	Matka dziecka			Poród	
	wiek (w latach)	data śmierci	dni od porodu	kolejność	wiek zgonu dziecka (w dniach)
Regina Wągrocka	19	26.10.1761	14	1	44
Agata Rozdecka	21	17.02.1762	42	3	127
Agnieszka Łuszkiewicz	26	11.03.1762	13	4	12
Małgorzata Stojek	34	29.04.1767	17	1	·
Elżbieta Wojtarska	18	15.10.1769	8	1	·
Zofia Sowińska	19	14.06.1770	10	1	606
Monika Liberska	24	9.05.1771	4	3	3714
Zofia Madej	35	29.06.1771	13	1	55
Zofia Bińkowska	22	10.03.1774	7	2	186
Magdalena Bataszkiwicz	26	24.02.1775	27	1	14
Katarzyna Dynia	–	26.03.1782	13	4	14
Anastazja Zagajewska	24	24.06.1790	–	2	·
Katarzyna Majeronowska	28	25.01.1798	6	1	·

Uwagi: brak zgonu dziecka – dziecko przeżyło poród lub nie zanotowano faktu jego śmierci.

Źródło: opracowanie własne; karty rodzin zrekonstruowanych nr 7, 8, 50, 149, 247, 261, 267, 470, 524, 573, 596, 638, 693.

Ponad połowa z 13 kobiet zmarła przy wydaniu na świat pierwszego dziecka. Pozostałe przypadki dotyczą kolejnych porodów: drugiego, trzeciego oraz czwartego (każdorazowo dwa). Najmłodsza kobieta z tych, które zmarły podczas porodu, liczyła 19 lat, zaś najstarsza 35. Średnia wieku tych kobiet to niespełna 25 lat⁶⁴. Powody zgonu tych kobiet rejestrator pominął milczeniem. Jedynie odnośnie do zgonu Anastazji Zagajewskiej w 1790 roku zanotowano, że zmarła ona śmiercią „nagłą” (*subitanea*)⁶⁵.

Również los dziecka w wielu przypadkach kończył się tragicznie, niekiedy umierało ono jeszcze szybciej niż matka. Tak było w przypadku Agnieszki Łuszkiewicz, której dziecko zmarło dzień wcześniej, czy Magdaleny Bataszkiwicz, która zmarła prawie 2 tygodnie po zgonie swojego dziecka⁶⁶. Jednak śmierć

⁶⁴ Wskazuje się, że globalnie nie dominowały kobiety w konkretnej kategorii wiekowej; por. Kukło, *Demografia*, 313. W Krasnem przy porodach umierają tak samo często kobiety w wieku do lat 20, jak również 36–40-letnie; Rejman, *Ludność*, 193, tab. 40). W opinii Ireny Gieysztorowej zgon podczas porodu dotyczył w większości pierwszych urodzeń młodych, zdrowych kobiet, zaś starsze kobiety rzadko umierały podczas porodu, a jeśli już, to w wyniku powikłań okołoporodowych; zob. Gieysztorowa, „Rodzina”, 167.

⁶⁵ ADK, LM I, k. 200.

⁶⁶ Karty rodzin zrekonstruowanych nr 7 oraz 149.

dziecka była w opisywanych przypadkach częsta, bowiem ponad połowa tych dzieci zmarła podczas pierwszego roku swojego życia. Nie zawsze jednak dzieci doświadczały losu swojej matki, bowiem, jeśli wierzyć zapisom, czworo spośród tych dzieci dożyło wieku dorosłego i zmarło po 1800 roku, zaś dziecko Moniki Liberskiej dopiero po przeżyciu ponad dekady⁶⁷.

Podsumowanie

Na przykładzie badanej parafii wykazano wiele analogii z ustaleniami dotyczącymi: zdeterminowanie płodności wiekiem kobiety, wyższy odsetek poczęć przedmażeńskich w przypadku kobiet starszych, wydłużenie interwału intergenetycznego w przypadku śmierci poprzedniego dziecka w ciągu trwania pierwszego roku jego życia, najdłuższy ostatni odstęp międzyporodowy, wdowcy zawierający szybciej niż wdowy kolejne związki małżeńskie czy też uzależnienie faktu kolejnego ożenku od liczby posiadanego potomstwa.

Fakt, że tematem pracy była ludność parafii miejsko-wiejskiej, uczynił możliwym próbę porównania ludności tych dwóch środowisk pod niektórymi względami. Szczegółowo przeprowadzone badania i analizy pozwoliły na wysunięcie wniosku, że miejska społeczność parafii niewiele różniła się w niektórych aspektach od społeczności wiejskiej (niewiele różnił się średni odstęp intergenetyczny między tymi dwoma społecznościami). Wykazano także niewielkie różnice (więcej poczęć przedślubnych zanotowano w mieście, zaś prawie 2 lata dłużej niż małżeństwa zawarte na wsi, trwały te zawarte w Nowym Korczynie). Dokonano także szeregu nowych obserwacji (krótszy średni odstęp intergenetyczny w przypadku bardziej licznych rodzin).

Oczywiście nie wyczerpano do końca możliwości badawczych, jakie stwarzają zapisy metrykalne badanej parafii. Ograniczona objętość tej pracy nie pozwoliła na wykorzystanie zapisów w pełni. Otrzymane rezultaty badań nad ludnością parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800, w opinii autora, wnoszą wkład w polską naukę demografii, poszerzając stan wiedzy w materii staropolskich stosunków społecznych i demograficznych. Jednocześnie dopełniają stan wiedzy na temat samego miasta, niegdyś jednego z najważniejszych grodów Małopolski, dziś – zapomnianej i podupadłej osady.

---

⁶⁷ Karta rodziny zrekonstruowanej nr 524.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Diecezjalne w Kielcach

Liber Baptisatorum Ecclesiae Neo Corcin. ab. An: 1730–1798.

Liber primus Natorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab Anno 1798–1808.

Liber Secundus Natorum Ecclesiae Prehls Neo Corcin 1808–1834.

Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcin ab An: 1622–1782.

Liber Copulatorum Ecclesiae Neo Corcinensis ab Anno 1783–1797.

Liber Copulatorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcin. 1798–1851.

Liber Mortuorum Ecclesiae Neo Corcinensis ab Anno 1628–1794.

Liber Primus Mortuorum Ecclesiae Parochialis Neo Corcinensis ab. An. 1798–1810.

Liber Secundus Mortuorum Ecclesiae Prehls Neo Corcin 1810–1850.

Opracowania

Brodnicka, Emilia. „Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 2 (1968): 177–215.

Chwalba, Andrzej, red. *Obyczaje w Polsce: od średniowiecza do czasów współczesnych: praca zbiorowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015.

Daszkiewicz-Ordyłowska, Danuta. „Rodzina w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny, 75–109. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.

Daszkiewicz-Ordyłowska, Danuta. „Zgony w parafii toszeckiej w latach 1789–1877”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny, 27–43. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.

Gieysztorowa, Irena. „Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki”. W: *Spoleczeństwo staropolskie*. T. 2, red. Andrzej Wyczański, 159–175. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.

Górna, Krystyna. „Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rząśnik z lat 1794–1874”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 17 (1987): 185–205.

Górna, Krystyna. „Narodziny, śluby i zgony na Górnym Śląsku w XVIII wieku”. W: *We-sela chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Suchojad, 33–42. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.

Guzowski, Piotr. „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim”. W: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło, 11–30. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014.

Ihnatowicz, Ireneusz, Antoni Mączak, Benedykt Zientara, Janusz Żarnowski. *Spoleczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1999.

Kicińska, Urszula. „Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku”. *Sensus Historiae* 12 (2013/2014): 135–148.

- Kuchowicz, Zbigniew. *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1975.
- Kuklo, Cezary. „Czy społeczeństwo Polskie w dobie oświecenia regulowało liczbę dzieci w rodzinach?”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 51/52 (1990/1991): 19–55.
- Kuklo, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Kuklo, Cezary. „Gospodarstwo domowe osób starszego pokolenia w miastach na ziemiach polskich w epoce późnofeudalnej”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 58 (2010): 121–134.
- Kuklo, Cezary. *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*. Białystok: Instytut Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1991.
- Kwapulińska, Pelagia. „Rodzina w parafii kochłowskiej w XIX wieku”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny, 111–164. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Kwapulińska, Pelagia. „Zgony w parafii kochłowskiej w XIX wieku”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny, 45–76. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.
- Piasecki, Edmund. „Charakterystyka demograficzna dawnej rodziny polskiej”. *Przeżycie Demograficzne Polski* 14 (1983): 100–121.
- Piasecki, Edmund. *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych XVIII–XX w. Studium demograficzne*. Wrocław–Warszawa: PWN – Oddział, 1990.
- Piasecki, Edmund, Wrona Ryszard. „O sezonowości urodzeń”. *Materiały i Prace Antropologiczne* 95 (1978): 155–172.
- Rejman, Sabina. *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006.
- Sondel, Janusz. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków* [CD-ROM]. Kraków: Universitas, copyright 2003.
- Spychała, Jerzy. „Rodzina w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 5: *Rodzina*, red. Zbigniew Kwaśny, 7–73. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Spychała, Jerzy. „Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870”. W: *Śląskie Studia Demograficzne*. T. 3: *Zgony*, red. Zbigniew Kwaśny, 7–26. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.
- Wiślicz, Tomasz. *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*. Wrocław: Chronicon, 2012.
- Żmijewska, Małgorzata. „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne”. Rozprawa doktorska, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2007.
- Żołędź-Strzelczyk, Danuta. *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.

Rodzina w parafii Nowy Korczyn w drugiej połowie XVIII wieku na podstawie ksiąg metrykalnych (cz. 2)

Streszczenie

Celem artykułu było dokonanie charakterystyki demograficznej dawnej rodziny polskiej na przykładzie miejsko-wiejskiej parafii Nowy Korczyn w latach 1751–1800. Otrzymane wyniki zostały porównane z pozostałymi ośrodkami ziem polskich. Analiza była oparta na księgach metrykalnych parafii nowokorczyńskiej. Źródła te cechowała różnorodna kompletność. W pracy posłużono się metodą rekonstrukcji rodzin, zwaną także metodą Henry'ego. W celu charakterystyki demograficznej nowokorczyńskich rodzin odtworzono 265 jednostek zamkniętych, w których narodziło się 1022 dzieci. Ponadto zrekonstruowano 317 rodzin otwartych (do których przypisano 967 dzieci). Dodatkowo wyróżniono 223 rodziny kompletne (906 dzieci).

W badanej parafii 10,1% począć pierwszych okazało się poczęciami przedmażeńskimi. Odsetek ten rósł wraz z wiekiem zamążpójścia matki. Przedmażeńskie kontakty seksualne bardziej rozpowszechnione były w miejskiej części parafii aniżeli w wiejskiej. Na swoje pierwsze dziecko nowokorczyńskie pary czekały średnio ponad 18 miesięcy (dłużej na wsi niż w mieście). Najdłużej na swojego pierwszego potomka czekały kobiety, które wyszły za mąż w najmłodszym wieku (15–19 lat). Średni interwał przy kolejnych porodach w badanej parafii wynosił 26,7 miesiąca. Średni odstęp intergenetyczny krótszy był o ponad 7 miesięcy, jeśli poprzednie dziecko nie przeżyło okresu jednego roku. Ostatni interwał międzyporodowy był najdłuższy i wynosił prawie 30 miesięcy. Średnie odstępy między porodami w rodzinach malały wraz z liczbą potomstwa: u rodzin posiadających dwójkę dzieci wynosiły średnio ponad 28 miesięcy, zaś u rodzin mających dwanaścioro dzieci zaledwie 21,5 miesiąca. Małżeństwo trwało przeciętnie w badanej parafii 18,3 roku. Większość kobiet nie dożywała w małżeństwie końca swojego okresu prokreacyjnego (45 lat). Prawie połowa owdowiałych parafian nowokorczyńskich decydowała się na ponowne małżeństwo (61% wdowców oraz 31,5% wdów). Szybciej ponowny związek zawierali mężczyźni. Ci ostatni znajdowali sobie nową partnerkę przeciętnie po nieco ponad roku, zaś kobiety przeciętnie dopiero po 2,3 roku wychodziły ponownie za mąż. Duża liczba posiadanych dzieci z poprzedniego związku była barierą uniemożliwiającą wdowom zaistnienie na rynku małżeńskim. Również wiek owdowienia miał wpływ na fakt kolejnego związku. Im starsza była wdowa, tym trudniej było jej zawrzeć ponowny związek. W parafii nowokorczyńskiej odnotowano średnio prawie 13 zgonów kobiet na 1000 urodzeń w efekcie komplikacji okołoporodowych. Kobiety umierały najczęściej przy pierwszym porodzie, średnio w wieku 25 lat.

Słowa kluczowe: Nowy Korczyn, Nowe Miasto Korczyn, demografia, rodzina, rekonstrukcja rodzin, księgi metrykalne

The Family in the Parish of Nowy Korczyn in the Second Half of the 18th Century Based on Parish Registers (Part Two)

Summary

The article has been written in order to give a demographic description of the old Polish family exemplified with the urban-rural parish of Nowy Korczyn in the years 1751–1800. The results have been compared with the records in other regions of Poland. The analysis has been based on the registers of the Parish of Nowy Korczyn. The analysed sources varied in their completeness. The method of reconstructing families – called also Henry's method – was used to conduct the research. In order to give a demographic description of the Nowy-Korczyn families 265 closed units have been reconstructed, within which 1022 children were born. In addition, 317 open families have been reconstructed (with 967 children) and 223 complete families (with 906 children) have been identified.

In the analysed parish 10.1% of conceptions of first children turned out to be premarital. That percentage was growing with the age of contracting marriage by the mother. Premarital sexual contacts were more frequent in the urban part of the parish than in the rural one. On average the Nowy-Korczyn couples waited over 18 months for their first child to be born (longer in the rural part). The women who contracted a marriage at the youngest age (15–19 years old) waited for their first descendant the longest. An average interval between subsequent births in the analysed parish was 26.7 months. An average inter-genetic interval was over seven months shorter if the previous child had not reached the age of one year. The longest interval between births was the last one and it was almost 30 months long. As the number of children increased average intervals between births decreased: in families with two children the interval was 28 months long, whereas in families with 12 children it was only 21.5 months. The average duration of marriage was 18.3 years. Most women did not live long enough to reach the end of their reproductive age (45 years old). 61% of the Nowy-Korczyn widowers and 31.5% of the Nowy-Korczyn widows decided to contract another marriage. Men contracted another marriage faster; they found a new partner on average after over a year, and women – after 2.3 years. A high number of children was a barrier for women to get married again. Also the age of widows was a significant factor in contracting a new marriage: the older the widow was, the harder it was to contract a new marriage for her. In the parish of Nowy Korczyn there were almost 13 deaths of women for 1000 childbirths. Women usually died at their first childbirth, on average at the age of 25.

Keywords: Nowy Korczyn, Nowe Miasto Korczyn, demography, family, reconstruction of families, parish registers